

»Konstarkeologiskt« fynd:

Åke Göranssons livsverk gömdes i kökssoffan

FOTO: ROLF LIND

■ Rubriken »Kökssoffan gömde konstnärligt livsverk« toppade Svenska Dagbladets löpsedel den 7 maj 1941. Uppståndelsen föranleddes av att man hemma hos konstnären Åke Göransson, som då i flera år varit intagen på Lillhagens sjukhus på grund av fullt utvecklad schizofreni, hade funnit en dittills okänd produktion av sällsynt lyskraft.

Redan samma kväll visades i Göteborgs läkaresällskap ett fyrtiotal verk ur konstskatten, och överläkare Sven Hedenberg berättade om dess upphovsman.

Det »konstarkeologiska« fyndet ledde till att Göransson fick en plats bland eliten av svenska 1900-talsmålare. Berömmelsen ändrade dock föga hans tillvaro som »obotligt fall«. År 1942 dog han på sjukhuset av dubbelsidig lungtuberkulos efter ett liv präglad av trauman, misär och slitningar mellan kallelsen som målare och världsliga krav, som han inte kunde leva upp till.

Hedenberg skrev en monografi om konstnären 1950 [1]. Två år senare kom ett mer omfattande arbete från Arne Stubelius, författaren som upptäckt målningarna i kökssoffan [2]. Hans översikt har nu Björn Axlund byggt ut till en väldokumenterad och bildrik bok med den kryptiska titeln »Färgformen« [3]. Den syftar på Göranssons kamp för att komma ifrån »sinnesformen« – den

hotande sinnevärlden – för att nå fram till »färgformen«, samverkan mellan färg och form. Så totalt levde Åke Göransson sig in i denna sinre verklighet att han ibland kallade sig själv färgen, den som skapar formen.

Han inledde sina konststudier med korrespondenskurser på Hermods. År 1924 började han studera för Tor Bjurström på Vålunds konstskola, då officiellt Göteborgs Musei Rit- och Målarskola. Under långa perioder brände han sitt ljus i båda ändarna, rökte och drack kaffe omåttligt, slarvade med maten, sov nästan aldrig. Han blev verkligen »utbränd« [2].

Överst: »Självpporträtt med katt« (1930/33, olja på duk, 40x29 cm) är en av de få målningar Åke Göransson var så nöjd med att han signerade den. Kanske därför att han här nått »färgformen«, den syntes han var besatt av att söka. Blicken har, sedan hans öde blivit känt, tolkats som skrämmande och vaksam, vittnande om ständigt hotande själsligt kaos.

Därunder: »Rött ansikte« (1937, olja på duk, 52x39 cm) är en av de sista målningarna före intagningen på Lillhagen. Den avslutar flera övermålningar av vad som troligen från början var ett självporträtt.

Förutom mental sjukdom drabbades Göransson också av fysisk ohälsa. Han fick svår öron- och lunginflammation, eventuellt lungblödning och feberperioder, även innan han fick diagnosen lungtuberkulos.

Bakom konstnärens psykiska sjukdom finns en rad tidiga trauman. Född 1902 blev han faderlös vid tre års ålder. För att försörja de fyra barnen tvingades modern Hanna till täta uppbrott: från Veddige i Halland, via Tvååker och Borås till Göteborg. Där hamnade familjen slutligen 1915 i en liten enrumslägenhet i proletärkvarteren i Landala. Tre år senare dog den äldste brodern Anders av spanska sjukan.

De första tecknen på psykisk

sjukdom hos Åke Göransson syntes 1926. De oroade modern så mycket att hon sökte upp en välkänd nervläkare, Gustav Adolf Strömstedt. Denne gav lugnande besked: problemen berodde nog bara på missbruk av tobak och kaffe. Ordinationen blev »högst en cigarett om dagen«, ett råd som patienten alls inte följde. Kanske såg han redan då nästa livstrauma närma sig, det som hotade att döda hans enda intresse i livet, att måla.

När Åke Göranssons fästmo Inga Andersson, som han träffat under ett vikariat som frisör i Dals Ed tre år tidigare, blev gravid i slutet av 1926 krävde hon att han skulle skaffa en egen bostad, sluta måla och arbeta heltid som frisör för att försörja familjen. Kanske flydde han från kraven, kanske försökte han bara få ihop pengar för att öppna eget när han i mitten av 1927 sökte arbete som frisör på Svenska Amerikaliniens »Kungsholm«. Under ett uppehåll i New York festade han om (vilket inte var likt honom) och drabbades av sjukdom: lungblödning enligt honom själv, nervchock enligt andra.

Bostadsbristen i Göteborg var skriande, att öppna eget hade han inte råd till. Så efter kort tid tvingades Inga och dottern Ingrid, som föddes i september 1927, att flytta tillbaka till Ingas föräldrahem.

Överst: »Göteborgsgata i vårregn« (1930/32, olja på duk, 48x68 cm), som domineras av toner i silvergrått, vågrönt och rött, är en av de omkring 20 målningar Åke Göransson skapade av utsikten mot Egnahemsvägen i Landala. Den är typisk för mellanperioden av hans konstnärskap.

Därunder: De brinnande färgerna segrade över den fasta formen när Åke Göransson 1937 målade »Ridande polis« (olja på duk, 47x36,5 cm), där Egnahemsvägen finns med som bakgrund. Den är en övermålning av minst två tavlor, den närmast under med samma motiv i gråblå och rosa.

FOTO: PER MYREHED

Efter detta misslyckande återkom Åke Göransson till målarskolan, tydligt förändrad. Han var nervös, disträ, glömsk och allt mer folkskygg. Det var tecken som psykiatern Sven Hedenberg senare tolkade som början på den schizofrena sjukdomen. Enligt modern var han tidvis så deprimerad att han talade om självmord [1].

Fram till 1932 arbetade Göransson sporadiskt som frisör. Försök att försörja sig i landsorten misslyckades. I Bäckefors misskötte han både arbete och hälsa. Ett vikariat i Svenljunga avbröts av elakartad lunginflammation, följt av lång konvalescens i hemmet.

Modern var hans vårdare. Ett rum och kök på 32 kvadratmeter fungerade som både ateljé och bostad, tidvis åt fem–sex personer. Där målade Åke Göransson under några få år ett tjugotal versioner av utsikten mot Egnahemsvägen, interiörer, stilleben och enstaka porträtt. Sällan signerade han verken. Många tavlor målade han över.

Hans vanföreställningar, hallucinationer och sömnlöshet ledde 1932 till diagnosen sinnesjukdom och sjukpensionering. Tillståndet var alarmerande: Patienten kände det som om hjärnan mjuknade och hjärnsubstans strömmade ut. Gatorna öppnade sig när han gick ut, han tyckte att han föll ned i kratrar. Både inre och yttre röster störde honom, han

försummade sitt yttre och hade förlorat intresset för allt annat än att måla. Dagar av apati växlade med dagar med febrilt skapande, han var besatt av att måla [1].

Distriktsläkaren Carl-Axel Wållgren i Landala föreslog 1932 att Göransson skulle tas in på det då nybyggda Lillhagens sjukhus, men modern behöll honom ändå hemma ända till juli 1937. Då var han i så dåligt skick, med fullt utvecklade schizofreni och svårt avtärd, att intagning var oundviklig. Först då ställdes diagnosen lungtuberkulos.

Därefter lämnade han sjukhuset endast en gång – för att se sina egna verk på en utställning i Göteborg 1942. Han nickade när man frågade om han kände igen sina tavlor. Efteråt sa han till modern: »Den där Göransson var visst en ganska bra målare, men vart tog han vägen?» Enligt journalerna talade han ofta om sig själv i tredje person, och det han uttryckte var nog mest förundran, sorg över hur det gått med hans liv.

Inte ens ett då modernt sjukhus som Lillhagen kunde 1937–1942 erbjuda Åke Göransson någon effektiv behandling. Försöken att förbättra hans aptit gav ingen märkbar ökning i vikt. På grund av hans också kroppsligt eländiga tillstånd vågade man varken använda pneumotorax mot tuberkulosen eller ge insulin- eller kardiazolchocker mot schizofrenin. Av samma skäl var elektrokonvulsiv terapi, introducerad 1938, utesluten. Barbitursyrepreparat (luminalnatrium, allofenyl) användes vid den tiden som »desensibiliserande» medel, men patienten vägrade ofta ta mediciner. För samtalsterapi var han inte mottaglig; även när han inte var autistisk blev han oftast irriterad när man talade med honom. (För tidsbilder om terapin se referenserna [4–8].)

Av vårdattesten vid intagningen

framgick att patienten hade studerat måleri. Ändå tänkte ingen inom sjukhuset på att låta honom ägna sig åt detta hans enda stora intresse, inte förrän Stubelius tre år senare uppmärksammade överläkare Hedenberg på fyndet i kökssoffan och att det hade stort konstnärligt värde.

Kanske berodde den konstintresserade läkarens tidigare ointresse på den syn på schizofrenas skapande han gav uttryck för i en föreläsning 1937 [9]. Han hävdade då bl a att teckningar och målningar som schizofrena producerade präglades av stelhet och primitivitet, att de var livlösa, kantiga och orörliga och att detta skulle stämma med de sjukas personlighet och själsliv.

– Hur skulle sådana individer kunna ge något som blir berättigat att kallas konst? Inte ens då det gäller en fullgångnen målarpersonlighet kan man tala om någon konst sedan schizofrenin verkligen manifesterat sig, menade Hedenberg.

Något tycks han dock ha reviderat sin uppfattning när verken ur kökssoffan kom i dagen. Trots att han förlägger de första tecknen på schizofreni till 1927 hävdar Hedenberg att det först efter 1935 finns sjukdomstecken i bilderna. Även under perioder när Göransson hade van-

föreställningar och kände sig förföljd kunde han måla utan att »det fanns ett spår av sjukdomen i hans verk» [1].

Hur kunde en så svårt psykiskt sjuk individ skapa så mästerliga verk? Den sjukdomstyp han hade utvecklas långsamt, särskilt hos individer med Göranssons konstitution, den leptoforma (enligt Kretschmers typologi). Märkligt nog är denna konstitution särskilt sårbar för tuberkulos, skriver Hedenberg.

Om sjukdomen visar sig tidigt i livet

FOTO: PER MYREHED

Åke Göranssons mor Hanna vårdade sin son hemma så länge hon orkade. Hon var hans fasta punkt i tillvaron, hans trygghet, men också den som ständigt fick hålla ett vakande öga på honom. Ovan: »Konstnärens moder» (50x39 cm) målades 1930/32.

»Sköterskan, Lillhagen» (t v). Översköterskan Gunni Larsson satt modell för detta porträtt (1941/42, olja på duk, 29x22 cm) som Åke Göransson målade under det sista året på Lillhagen. Efter en snabb skissning uppmanade konstnären modellen att gå. Målade gjorde han sedan ur minnet.

nografi härstammar från sjukhustiden [3]. Flera skissblock fyllades med okoncentrerat klotter och kastades. Ett bevarades intakt till 1998, då det såldes på auktion och slaktades.

Redan de första visningarna av hans samlade verk 1941 och 1942 fick karaktären av minnesutställningar; målaren betraktades som död medan han ännu levde. Den sensationsmättade marknadsföringen av hans livsverk ge-

nom samarbetet mellan hans »upptäckare«, hans läkare, en tongivande konstkritiker och en konsthandlare fick några bedömare att stegra sig: detta var lovande, men inte fullgånget.

Många har försökt att i verken spåra utvecklingen av konstnärens sjukdom. Så litet är bevarat att det aldrig kan bli någon helhetsbild. Före 1940 hade bara några få av hans målningar nått utanför enrummaren i Landala. År 1927 deltog han i en sista elevutställning på Valand, tre verk ställde han motvilligt ut på konstsalongen Paletten i Göteborg 1933, hans trolovade sålde några få målningar i sin hemtrakt.

Från studietiden arbetade sig Göransson fram till okonventionella och träffsäkra porträtt, mot en förenkling där målet inte var likhet:

»Det är själen jag vill åt på dom. Fast då tycker dom att dom blir groteska. Men det är ju först då som dom blir sig innerst lika.«

Den karakteristiken gäller också för några av hans självporträtt, liksom för raden av porträtt av modern, hans trygghet men också den som hela tiden höll ett oroligt vaksamt öga på honom. I flertalet av hans sista porträtt saknas fastheten från förr, men fortfarande håller motivet kontakten med den verklighet han hade omkring sig.

En höjdpunkt i Göranssons måleri anses de första två åren på 1930-talet vara, men sedan löses harmonin upp [2]. Primitiva och expressionistiska drag märks allt oftare, vilket har tolkats som en följd av schizofrenins utveckling. I textgatubilderna »transformeras motivet successivt och fastheten luckras upp. Formen går mot sin undergång«.

Också övermålningarna avslöjar en sinnesförändring. De beror inte enbart på brist på material utan innebär

också en uppgörelse med tidigare arbeten.

Kjell Hjern urskiljer tre perioder i Åke Göranssons måleri [11]:

Först det klara och distinkta tidiga måleriet. Så tavlor med visionär och drömliknande prägel, där figurerna vagt avtecknar sig mot ett milt och blont färgdis. Slutligen ändrar textgatubilderna färg från fint grönt och silverblått till blossande rött och gult. »Hela världen brinner«, men även då bevarar Göransson inte sällan en konstnärlig balans som ger intensiteten en märklig bärkraft, tills sjukdomen slutligen bryter ner honom. Och »det i förtid brustna geniets sista verk präglas ofta av en inflammerad kolorit som återför sina disharmoniska akkord på betraktaren«.

Hösten 1941 skrev kritikern Gösta Tranströmer [3]: »Han söker konstens heliga eld. Och under tiden slocknar hans eget ljus.«

I samband med 100-årsminnet av Åke Göranssons födelse samlades förra året en stor del av hans livsverk till en utställning, först visad på Göteborgs konstmuseum. Fram till och med 16 mars 2003 finns den på Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm. Därefter kommer den till Malmö konstmuseum.

Yngve Karlsson

fd redaktör,

Läkartidningens medicinska redaktion

Referenser

1. Hedenberg S. Åke Göransson. A prominent painter of Gothenburg. Acta Med Scand 1950; suppl 246.
2. Stubelius A. Åke Göransson. Stockholm: AB Svensk litteratur; 1952.
3. Axlund B. Färgformen. Åke Göranssons liv och konst. Stockholm: Raster förlag; 2002.
4. Ekblad M. Katamnestic undersökning av insulinbehandlade schizofrenifall. Läkartidningen 1940;37:972-8.
5. Möller M. Bidrag till frågan om el-chockbehandlingens grundvalar. Läkartidningen 1942;39:2850-8.
6. Norrsell A. Några erfarenheter av insulinbehandling vid schizofreni. Läkartidningen 1941;38:1987-97.
7. Jakobowsky B. Till frågan om cardiozolbehandlingens verkningssätt. Läkartidningen 1938;35:1971-5.
8. Alfvén J. »Desensibiliserande terapi« vid recidiverande psykoser. Läkartidningen 1938;35:1363-72.
9. Hedenberg S. Van Gogh. Om hans sjukdom och konst. I: Nordenfelt O, red. Göteborgs läkaresällskaps förhandlingar 1937. Läkartidningen 1938;35:510-24.
10. Ryndel N. Ivan Ivarson, Ragnar Sandberg, Åke Göransson, Inge Schiöler. Lund: Signum; 1986.
11. Hjern K. Åke Göransson. I: Svenskt konstnärslexikon. Malmö: Allhems förlag; 1953.

Skissen »Fåren på Lillhagen« (1942, olja på papper, 14x18 cm) uppges vara den sista Åke Göransson arbetade med.

försämras patienten snabbt, men vid debut efter omkring 30 års ålder blir symtomen som regel inte så allvarliga och tillståndet försämras långsammare. Dessutom varierar textkoncentrationsförmågan, ofta från dag till dag eller från vecka till vecka, beroende på faktorer som dålig sömn, feber eller hallucinationer. Av de senare finns dock inte några tydliga spår i Åke Göranssons verk.

De klara, blossande färger som präglar de sena verken måste ändå hänga samman med den psykiska försämringen. Konstnären saknade då styrkan att lugnt och harmoniskt arbeta sig fram till sitt tidigare mästerverk. Men, fortsätter Hedenberg, de maner och stereotypier man finner i Hills och Josephsons sista verk saknas hos Göranssons. Han dog innan hans sinne för form hade utsläckts. Hans sista fas var en grandios upplösning av måleriet, den brinnande röda färgen var hans farväl till livet.

Det var läkarens tolkning, men förändringen ägde rum under en period då också andra göteborgskolorister hade en Sturm und Drang-period med höga och rena färger. Det gäller inte minst Ivan Ivarson, den målarkamrat från Valand som då och då lyckades hålla en viss kontakt med Åke Göransson. På 1930-talet visade även Ivarson prov på en »överhettad koloristisk vildhet«, där 1932–1937 rött blossade i ansikten, kroppar, hus och himlar [10].

Åke Göransson fick våren 1941 eget rum och material för att teckna och måla. Men vad kunde man vänta sig av en konstnär som i nära fyra år varit svårt somatiskt sjuk, isolerad i sig själv, avskuren från det som varit hans allt överskuggande intresse? Femton av de knappt 240 verk som redovisas i Axlunds mo-